

JANEZ STANIČ*

Politična geografija postkomunistične Evrope

Miselni in politični prostor postkomunistične Evrope obvladujeta predvsem dva pojma: »Evropa« in »evropski«. To sta hkrati mobilizacijski gesli in program, na katerega prisegajo v vseh nekdanjih komunističnih državah. Pri tem sta »Evropa« in »evropski« izrazito pozitivna pojma, ki vsebujeta vse najboljše in najbolj zaželeno na področju družbenega in političnega razvoja. »Pot v Evropo«, »združitve z Evropo«, »vstop v Evropo«, »evropsko mišljenje«, »evropsko obnašanje« in tako dalje – vse to so najbolj pogoste krilatice za označevanje političnih namenov in ciljev vseh postkomunističnih vladajočih in opozicijskih strank ne glede na njihovo siceršnjo politično usmerjenost.

Čeprav je v vsakdanji politični rabi kar precej jasno, kaj pojma »Evropa« in »evropski« pomenita, ju vendarle ni odveč nekoliko podrobneje analizirati, ker nam takšna analiza omogoča boljši vpogled ne le v vsebino in cilje vodilnih postkomunističnih elit, ampak tudi v njihove dejanske možnosti in dosege.

Za začetek je vsekakor vredno omeniti, da množična, kampanjska in v podrobnostih nedefinirana raba pojmov »Evropa« in »evropski« kaže, da ves postkomunistični svet v politiki psihološko in miselno še vedno v dobršni meri ostaja v okvirih komunističnih miselnih obrazcev. Za komunistični način vodenja politike je bilo namreč značilno, da se je politika vedno dogajala v obliki gesel in kampanj, ki so kot nekakšen ideološko politični koncentrat združevale v sebi potrebe, sporočila in navodila vsakokratnega političnega trenutka. Intenzivnost in vseobsežnost tako vodene politike sta bili v različnih državah različni. Najbolj skrajni primer tega je bila vsekakor Kitajska, kjer politika skoraj ni poznala druge oblike kot kampanje in ustrezna gesla: »Sto cvetov«, »Veliki skok naprej«, »Kulturna revolucija«, »Štiri modernizacije«, »Banda četverice« – to je samo nekaj najbolj znanih in razvpitih kitajskih političnih kampanj, ki so praktično stoodstotno obvladovale kitajsko politično življenje po zmagi komunistične revolucije (1949).

Vsebinsko podobno, dasi na zunaj manj intenzivno in ne tako vseobsegajoče, se je tudi v drugih komunističnih državah politika v najširših okvirih dogajala v obliki teh ali onih kampanj, ki so jih navadno sprožala posebna sporočila politbirojev ali centralnih komitejev, redkeje tudi osebno najvišji voditelji. Gre za pojav, ki je bil prisoten v celotnem komunističnem svetu, celo v državah, ki so bile sicer najmanj ortodoksne, kot je bila na primer nekdanja Jugoslavija; a celo tu so bile politične kampanje nekaj običajnega, spomnimo se samo dogajanj po znamenitem Titovem govoru v Splitu (1962), pa potem prav tako znamenitega »Pisma«, pa raznih kampanj proti liberalizmu, tehnokratom, nacionalizmu itd. itd.

---

* Janez Stanič, publicist in direktor Cankarjeve založbe v Ljubljani.

Skratka – če danes ves postkomunistični svet obvladujeta gesli »Evropa« in »evropski«, ki prežemata vse politične polemike in spopade, je to v znatni meri ostanek komunistične politične psihologije in tehnologije, ki so se je v desetletjih komunističnega monopola navzele tudi nekomunistične politične sile. To pa je tehnologija, ki politiko praviloma poenostavlja do ravni demagogije in populizma, zato se je ob srečanju z njo vedno vredno vprašati, kakšna je resnična vsebina ponujanih gesel. To velja tudi za gesli »Evropa« in »evropski«.

Geografsko sega Evropa od Atlantika do Urala, politično pa je v takih razsežnostih obstajala samo kot de Gaullova osamljena vizija, ki je nihče ni jemal resno. Ko danes v nekdanjih komunističnih državah govorijo o »poti v Evropo«, pri tem prav nihče ne misli, da ta pot pelje na vzhod, tja proti bregovom Volge in grebenom Urala. »Pot v Evropo« ima eno samo smer – to je na zahod, proti Atlantiku. »Evropa« je v resnici samo zahodna Evropa in »evropsko« je v resnici samo tisto, kar je politična, gospodarska in socialna praksa in stvarnost sodobne Zahodne Evrope. Vse drugo iz evropske preteklosti, tudi nedavne, je preprosto prepuščeno pozabi, kot da nikoli ni bilo na primer nacizma in fašizma ali boljševizma – čeprav so vse to in še marsikaj drugega evropske, ne pa kakšne afriške ali latinskoameriške iznajdbe. Toda sedanja vsebina gesla »Evropa« in »evropski« vsega tega preprosto ne prizna in ne upošteva – ostaja samo pri tisti vsebini, ki je pozitiven zgled za družbe, ki so se otrsle najnovejšega evropskega totalitarizma, ta pa je spet omejena na ozko, izključno zahodnoevropsko izkušnjo.

»Evropa« in »evropski« torej v resnici pomenita »Zahodna Evropa« in »zahodnoevropski«, ali celo še bolj zoženo – »EGS« in »egeesovski«. V resnici gre torej za to, da je del Evrope – trenutno resda njen najuspešnejši del – postal zgled in vaba za celotno Evropo, ki se skuša umestiti v geografsko in zgodovinsko strogo in tesno omejen košček Evrope – v Zahodno Evropo zadnje četrtine dvajsetega stoletja.

Ta težnja je razumljiva in logična, saj po polomu komunistične izkušnje ni videti druge ali drugačne uspešne alternative. Ostaja pa vprašanje, ali je takšno poenotenje Evrope sploh realno glede na zgodovinsko, razvojno, civilizacijsko in drugo dediščino, ki jo prinašajo s sabo države iz nekdanjega komunističnega dela Evrope. Odgovor na to je treba iskati predvsem tam, v nekdanji »Vzhodni Evropi«.

Po drugi svetovni vojni je bila Vzhodna Evropa ves čas obravnavana kot enoten geografski in politični pojem. V najboljšem primeru se je notranje razlikovanje omejevalo na razlikovanje med Sovjetsko zvezo na eni in vse druge vzhodnoevropske države na drugi strani, ki pa so skupno vendarle tvorile enoten Vzhod ali vzhodni blok. Tak videz enotnosti celotne Vzhodne Evrope je bil v največji meri posledica političnih realnosti – enakega političnega sistema, enake ideologije in tesne medsebojne povezanosti z dvema krovnicama organizacijama: Varšavskim paktom in Svetom za vzajemno gospodarsko pomoč. Politični sistem in njegova ideologija sta bila resda maksimalno uniformirana in sta zavestno potiskala vstran in minimalizirala vse zgodovinske, kulturne, verske, razvojne in druge razlike med članicami vzhodnega bloka, tako da je predvsem zunaj, delno pa celo znotraj bloka res nastajal vtis, kot da med Poljsko in Romunijo ali Češkoslovaško in Bolgarijo ni nobenih večjih razlik.

Toda razlike so seveda obstajale, le da jih je prekrival pokrov enakega sistema in ideologije, predvsem pa sovjetske hegemonije. Ko se je konec osemdesetih let vse to troje – sistem, ideologija in sovjetske hegemonija – zrušilo, so se takoj začele kazati velike notranje razlike in postkomunistična Vzhodna Evropa ni več monolit, ampak razpada na najmanj tri med sabo različne dele, ki doživljajo vsak svojo, različno postkomunistično usodo.

Prvi del nekdanjega vzhodnoevropskega monolita sestavljajo države iz njegovega severnega in srednjega dela – nekdanja Vzhodna Nemčija, Poljska, Češka, Madžarska in Slovenija. Nekdanja DR Nemčija nas v tem primeru ne zanima posebej, kajti po združitvi Nemčije je v celoti integrirana v Zahodno Evropo, zato je njen položaj, ki sicer ni povsem neproblematičen, neprimerljiv s stanjem in problemi v drugih postkomunističnih državah. Druge – Poljska, Češka, Madžarska in Slovenija – tvorijo tisti del nekdanje Vzhodne Evrope, ki je bil tesneje kot drugi deli povezan z Zahodno Evropo. S habsburškim in potem avstro-ogrskim imperijem je bil povezan z glavnim tokom zahodnoevropske zgodovine in civilizacije, z njim in med sabo ga družita katolicizem in relativno visoka stopnja materialnega razvoja in kulture.

Južni del nekdanjega vzhodnoevropskega monolita sestavljajo Romunija, Bolgarija, Makedonija, Srbija, Črna gora, Bosna in Albanija. Za ta del je značilna stoletja trajajoča nadvlada najprej bizantinske in nato osmanske civilizacije, ki sta obe zapustili močne sledove. Vidni so med drugim v prevladujočem pravoslavju in močnih vrinkah islama, v specifičnih kulturnih potezah in v precej nižji stopnji materialnega razvoja.

Med obema navedenima deloma poteka ena najmočnejših evropskih kulturo-zgodovinskih in civilizacijskih ločnic, ki je jasno vidna in je tudi skoraj polstoletna komunistična izkušnja ni mogla odpraviti, ampak jo je le zabrisala s prisilno sistemsko in ideološko uniformiranostjo in s tem, da je bila vsa povojna desetletja pozornost javnosti veliko bolj namenjena konfrontaciji Vzhod–Zahod kot pa notranjim stanjem in problemom obeh blokov.

Tretji del nekdanj navidezno enotne Vzhodne Evrope sestavljajo Rusija, Ukrajina in Belorusija, to je evropski del nekdanje Sovjetske zveze, ki je bil vedno, tako v predkomunističnih kot v komunističnih časih, svet zase, različen od vseh drugih delov Evrope. Sovjetska zveza in še prej Rusija z vključenima Ukrajino in Belorusijo je bila formalno sicer evropska država, vendar veliko bolj geografsko kot pa razvojno, kulturno in civilizacijsko. Že omenjena de Gaullova ideja o »Evropi od Atlantika do Urala« v zavesti Evropejcev ni nikoli zares zaživela in »prava« Evropa se je vedno nehala na zahodnih ruskih in pozneje sovjetskih mejah.

Ločnice med naštetimi tremi deli nekdanje komunistične Vzhodne Evrope so razmeroma jasne in ostajata le dve državi in naroda, ki ju je težje dokončno vključiti v to delitev: Hrvaška in Slovaška. Obe državi sta prav na meji velikih zgodovinskih in civilizacijskih prelomnic, ki delijo Vzhodno Evropo, po svojih zgodovinskih in verskih vezeh obe močno težita k severozahodnemu delu nekdanje Vzhodne Evrope, hkrati pa ju sodobna politična stvarnost in interesi tesno povezujejo z balkanskim (Hrvaško) oziroma ruskim (Slovaško) delom Vzhodne Evrope; obe sta na razpotju, kar zadeva prihodnjo dokončno odločitev.

Kako globoke in usodne so te ločnice, zgovorno priča dejstvo, da sta obe nekdanji državi, ki sta segali preko teh ločnic – Českoslovaška in Jugoslavija – po propadu komunizma razpadli, in to prav po tistih šivih, ki so spajali prejšnjo Vzhodno Evropo v umetno celoto.

Postkomunistična stvarnost, čeprav traja šele nekaj let, že opozarja na posledice teh delitev. Kažejo se predvsem v globini preloma s komunizmom, v moči demokratičnih procesov in v možnostih za prevzemanje zahodnoevropskih gospodarskih, političnih in drugih obrazcev ali, kot se temu popularno pravi, v možnostih za »vstop v Evropo«.

Že površen pogled nam razkriva, da so države severozahodnega dela nekdanje Vzhodne Evrope (Poljska, Češka, Madžarska, Slovenija) najbolj radikalno prelo-mile s komunizmom in tudi tam, kjer levica ostaja ali znova postaja relativno

močna (Poljska, Slovenija), to ni klasična komunistična levica, ampak pretežno socialnodemokratska levica zahodnoevropskega tipa. V teh državah so že nastali demokratični politični sistemi, precej podobni zahodnoevropskim, spremembe gospodarskih sistemov so šle tu najdlje in vse te države vidijo in terjajo svoj prostor in prihodnost v okviru zahodnoevropskih integracij. Vse imajo tako razvojno, kulturno civilizacijsko nasledstvo, da bodo ti cilji prej ali slej verjetno tudi uresničljivi.

V zvezi s tem je vredno opozoriti na nekoliko specifičen položaj Slovenije, ki po svoji tradiciji, kulturi in razvitosti povsem nedvomno sodi v ta krog držav, vendar jo tekoča operativa mednarodne politike še vedno pogosto uvršča v balkansko skupino nekdanjih komunističnih držav. Najbolj jasno je bilo to vidno med januarsko evropsko akcijo ameriške politike, povezano z nadaljnjim obstojem in razvojem pakta NATO. Ameriška politika je povsem razločno razvrstila nekdanjo Vzhodno Evropo v tri skupine držav in jih obravnavala vsako posebej. V prvi sta se znašli Rusija in Ukrajina, v drugi Poljska, Češka, Madžarska in Slovaška (tako imenovana Višegradska skupina) in v tretji Romunija, Bolgarija, Albanija, Hrvaška in Slovenija. Uvrščanje Slovenije v balkansko skupino je sicer predvsem posledica skupnega obravnavanja nekdanjih jugoslovanskih republik, delno tudi površnega poznavanja dejanskih razmer, vendar je neprijetno. Če bi se namreč taka delitev uveljavila bolj trajno, bi to imelo za Slovenijo škodljive posledice, saj je že jasno, da bodo ZDA in Zahod v celoti drugače obravnavali posamezne skupine držav nekdanje Vzhodne Evrope, pri čemer bo balkanska skupina najbolj zanemarjena in odrinjena vstran in bo imela najmanj možnosti za »vstop v Evropo«. Zato je ena najpomembnejših nalog slovenske zunanje politike čim prej doseči, da bo v mednarodnih okvirih Slovenija spoznana in priznana kot srednjeevropska in ne balkanska država; ali z drugimi besedami: doseči mora, da politična meja Balkana ne bo potekala po Karavankah, kajti če bi se to zgodilo, bi bil izničen dobršen del smisla in pomena slovenske samostojnosti.

Južna ali balkanska skupina držav nekdanje Vzhodne Evrope je, kar zadeva »vstop v Evropo«, v veliko slabšem položaju. Njihove politične tradicije večinoma ne poznajo razvitih demokratičnih rešitev, zato je bil propad komunizma v teh državah v večji meri propad določenih političnih elit in specifične ideologije kot pa dokončni propad totalitarizma in raznih političnooblastniških monopolov. Realno je pričakovati, da bodo tudi v prihodnje demokratične rešitve v zahodnoevropskem pomenu tu manj prisotne in predvsem manj učinkovite, kar bo hkrati z objektivno manjšo razvitostjo in nekaterimi kulturnozgodovinskimi posebnostmi ta del Evrope še dolgo ločevalo od zahodnoevropskega. Konvergenca, ki jo lahko predvidevamo v severnem in srednjem delu nekdanje Vzhodne Evrope, je na Balkanu manj verjetna ali pa vsaj precej bolj oddaljena.

Ostaja še tretji del – Rusija, Ukrajina in Belorusija. Kot že rečeno, je bil ta del nekdanje Sovjetske zveze vedno svet zase, precej različen od drugih delov Evrope. Ni videti kakšnih posebnih razlogov in možnosti, da bi se to hitro in bistveno spremenilo. Posebnost v položaju tega dela Evrope je, da Rusija sama po sebi predstavlja tako pomembno vojaško in delno tudi siceršnjo silo, da morajo Zahodna Evropa in ZDA nenehno računati z njo in ji posvečati veliko pozornost. Da je to res tako, dokazuje januarski obisk predsednika Clintona v nekdanji Vzhodni Evropi, ko se je jasno pokazalo, da Clintonova ideja o »partnerstvu za mir« kot prvega in najpomembnejšega partnerja na Vzhodu vendarle še vedno obravnava Rusijo. Kakršen koli že bo nadaljnji notranji razvoj v Rusiji (in posledično tudi v Ukrajini in Belorusiji), bosta drugačnost in specifičnost tega dela Evrope obsta-

jali še dolgo, in tisto, zaradi česar ga bo treba resno upoštevati in skrbeti za odnose z njim, ne bo njegova »evropskost« v zahodnoevropskem pomenu besede, ampak njegova vojaška in gospodarska moč.

Če povzamemo dosedanja razmišljanja, lahko rečemo, da ima od vse nekdane Vzhodne Evrope le en njen del – severozahodni in srednji: Poljska, Češka, Madžarska, Slovenija – realne možnosti za postopni »vstop v Evropo«, medtem ko balkanski in vzhodni del te možnosti v bližnji prihodnosti zagotovo nimata. To seveda pomeni, da enotna Evropa, tista »od Atlantika do Urala«, slejkoprej ostaja zgolj politična domislica oziroma utvara. Če ob tem upoštevamo še, da tudi pričakovani proces konvergence med delom nekdanje Vzhodne Evrope in Zahodno Evropo ne bo brez problemov in konfliktov in da tudi odnosi med Zahodno Evropo ter vzhodom (nekdanjimi republikami Sovjetske zveze) in jugom (Balkanom) nekdanje Vzhodne Evrope v prihodnosti morajo trčiti na razlike v interesih in objektivnem položaju – potem lahko rečemo, da je Evropa s propadom komunizma sicer verjetno dokončno preseгла »hladno vojno« (že zato, ker ni več dveh enako močnih tekmecev), da pa jo kaj lahko čaka »hladni mir«. Vsekakor je to realnejša projekcija dogledne prihodnosti kot pa idila, ki jo riše evforija zaradi razpada nekdanjega komunističnega bloka.

ALEŠ DEBELJAK*

Neodvisna kritika? Ne, hvala!

Akademski intelektualci in univerza

There is no there there.
Gertrude Stein

Campus kot ekskluzivni prostor intelektualne oziroma natančnejše rečeno: akademske dejavnosti omogoča s svojo idilično lokacijo na mestnih obrobjih tisto *svobodo, mir in sproščenost*, ki nedvomno odločilno vplivajo na ogromno znanstvenoraziskovalno produkcijo, po kateri slovijo ameriške univerze. Profesorjem in znanstvenikom se namreč ni treba ubadati z banalnimi zadevami »vsakdanjega življenja« in izgubljati časa po družbeno formaliziranih, amatersko politiziranih in ritualom podobnih sestankih, ki zaznamujejo precejšen del univerzitetnega ritma na Slovenskem. Še več: *njihovo* »vsakdanje življenje« predpostavlja popolno posvečenost raziskovalnemu delu, socialnemu druženju s podiplomskimi študenti in predavateljskimi kolegi. Pot od pisarne v predavalnico ter v knjižnico ali laboratorij v bistvu pomeni ne le osnovno, marveč marsikdaj celo *edino* pot, ki jo ameriški profesor opravi vsak dan.

Zame, ki sem po svoj doktorat v ZDA prišel iz države, v kateri se zdi, da so vse *razlike* med politiko in kulturo, med književnostjo in novinarstvom, med znanostjo

* Dr. Aleš Debeljak, docent na FDV v Ljubljani.